Δημήτρης Αργασταράς

Ε.Τ.Α. ΧΟΦΜΑΝ

“ Der Sandmann ”

Όταν ο Έρνστ Τέοντορ Αμαντέους Χόφμαν (1776-1822) γράφει τον ’’Σάντμαν’’ είναι πλέον 40 ετών, έχει εγκατασταθεί μόνιμα στο Βερολίνο και διάγει την ήρεμη περίοδο της ζωής του. Έχει προηγηθεί ένα πολυκύμαντο παρελθόν με συχνές μετακινήσεις, πολλές δοκιμασίες κι επαγγελματικές περιπέτειες, κατά την διάρκεια των οποίων άλλοτε εργάστηκε ως δικηγόρος –επάγγελμα που είχε σπουδάσει– άλλοτε ως μουσικός και συνθέτης –η μουσική και η ζωγραφική ήταν επίσης μεγάλες του αγάπες, γι’ αυτό θα αντικαταστήσει και το τρίτο βαφτιστικό του όνομα με εκείνο του Μότσαρτ προς ένδειξη θαυμασμού– κι άλλοτε ως διευθυντής θεάτρου και διακοσμητής. Αλλά το 1814 επιστρέφει μόνιμα στο Βερολίνο, όπου θα ζήσει τα τελευταία 6 χρόνια της ζωής του και θα γράψει τα μεγάλα αριστουργήματά του, τα οποία θα τον καθιερώσουν ως έναν από τους σημαντικότερους ρομαντικούς συγγραφείς του Φανταστικού και θα επηρεάσουν καθοριστικά τους μετέπειτα συγγραφείς που θα πατήσουν πάνω στα δικά του χνάρια για να συνεχίσουν και να εξελίξουν το συγκεκριμένο είδος.

Ρίχνοντας μια γενικότερη ματιά στο λογοτεχνικό πλαίσιο της εποχής –όταν ο 18ος αιώνας πλησίαζε στο τέλος του– βρίσκουμε το ρομαντικό γοτθικό μυθιστόρημα να έχει καθιερωθεί ως λογοτεχνική φόρμα και τα έργα αυτού του είδους να πολλαπλασιάζονται. Στα δραματουργικά τους εργαλεία ήταν σύνηθες να κυριαρχεί μια πληθώρα τυπικών χαρακτηριστικών και λογοτεχνικών συμβάσεων, όπως το αρχαίο γοτθικό κάστρο με τον τεράστιο όγκο του, οι δαιδαλώδεις εγκαταλειμμένες πτέρυγες με τις κρυφές κατακόμβες, κι ένας ολόκληρος γαλαξίας από φαντάσματα και ανατριχιαστικούς θρύλους. Επίσης, τα έργα της εποχής περιλάμβαναν τον τυραννικό και μοχθηρό αριστοκράτη, την ενάρετη και κατατρεγμένη ηρωίδα, και τον ανδρείο κι άσπιλο ήρωα ως τις πιο χαρακτηριστές μορφές τους, ενώ για να δημιουργηθούν οι κατάλληλες εντυπώσεις στους αναγνώστες χρησιμοποιούνταν πολλά σκηνικά βοηθήματα, όπως παράξενοι φωτισμοί, σβησμένες λάμπες, μουχλιασμένα χειρόγραφα, μεντεσέδες που έτριζαν και κινούμενες ταπισερί. Σταδιακά, όμως, θα αρχίσουν να εμφανίζονται και συγγραφείς που θα ξεφεύγουν από αυτά τα εξωτερικά γοτθικά γνωρίσματα και θα επιλέγουν πιο σύγχρονες σκηνές για τα μυστήριά τους, χωρίς να αρνούνται ταυτόχρονα το γενικότερο πνεύμα αυτών των ιστοριών και τον τύπο των γεγονότων που περιγράφουν.

Ο Ε.Τ.Α. Χόφμαν κατατάσσεται σε εκείνους τους συγγραφείς που ανήκουν τόσο στην απερχόμενη γοτθική σχολή όσο και στην επερχόμενη ψυχολογική. Άμεσα συνδεδεμένος με τις συναισθηματικές διεργασίες που κατέχουν κεντρική θέση στην ρομαντική κοσμοθέαση, ο Χόφμαν θα εμπλουτίσει τους χαρακτήρες του με έντονο συναισθηματικό κόσμο ενώ ταυτόχρονα επικεντρώνεται σε εκείνες τις ασυνείδητες ενορμήσεις που καθορίζουν την συμπεριφορά τους. Έτσι, θα πετύχει να αποσπάσει τον φόβο και την αγωνία από την σφαίρα του συμβατικού και να τα εξυψώσει σε ένα φρικτό πεπρωμένο πάνω από την ίδια την ανθρωπότητα, με τους αναγνώστες να αισθάνονται έναν παλμό δύναμης άγνωστο σε οποιοδήποτε προηγούμενο έργο αυτού του είδους και μια αυθεντική συγγένεια με την

πιο ουσιαστική αλήθεια της ανθρώπινης φύσης. Ταυτόχρονα, το έργο του Χόφμαν αποκτά μια μυστικιστική διάσταση, κυρίως επειδή τα συναισθήματα του φόβου και της αγάπης στα έργα του διέπονται από μία υπαρξιακή αναζήτηση, που κατακυριεύει την σκέψη και την δράση των πρωταγωνιστών και τους οδηγεί σε αδικαιολόγητες πράξεις. Το αισθησιακό στοιχείο παίζει επίσης πρωταρχικό ρόλο. Μια παράξενη σύνθεση χρωμάτων, ήχων κι αισθημάτων δημιουργεί έναν δίαυλο επικοινωνίας ανάμεσα στην επίγεια και στην διανοητική διάσταση, με αποτέλεσμα η δράση να διαδραματίζεται πάντα στο λυκόφως της πραγματικότητας, στην διαχωριστική εκείνη γραμμή που ενώνει το προφανές με το κρυμμένο, την αλήθεια με το ψέμα, το δεδομένο με την ανατροπή του.

Ο ''Σάντμαν'' (από το Sandman, δηλαδή ο ''Αμμάνθρωπος'') είναι ένα από τα κορυφαία έργα του Ε.Τ.Α. Χόφμαν και συγκεντρώνει με θαυμαστό τρόπο όλα τα παραπάνω στοιχεία. Πάρα πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί κατά καιρούς με τον ''Σάντμαν'', επιχειρώντας να τον αναλύσουν και να ξεκλειδώσουν τα μυστικά του μέσα από ποικίλες οπτικές γωνίες. Σε αυτό το άρθρο θα ακολουθήσει μια περίληψη του εν λόγω έργου και στην συνέχεια θα προσπαθήσουμε να το προσεγγίσουμε ερμηνευτικά, βασιζόμενοι στην ανάλυση των σημαντικότερων στοιχείων που έχουν εντοπίσει οι διάφοροι μελετητές.

Περίληψη του έργου

Ο Ναθαναήλ, ένας νεαρός φοιτητής, διηγείται σε μία επιστολή του προς τον φίλο του Λόταρ τον λόγο που τον έχει αναστατώσει φρικτά τις τελευταίες μέρες: πρόκειται για την συνάντησή του με έναν πλανόδιο πωλητή, κάποιον Κόπολα, στο πρόσωπο του οποίου αναγνώρισε τον δικηγόρο Κοπέλιους, έναν παλαιό συνεργάτη του πατέρα του που καμιά φορά δειπνούσε μαζί τους. Ο Ναθαναήλ εξηγεί πως στην παιδική φαντασία του είχε ταυτίσει αυτόν τον Κοπέλιους, τον οποίο περιγράφει ως μια απωθητική φυσιογνωμία, με την φοβιστική μορφή του Σάντμαν, ενός μπαμπούλα των παραμυθιών, με τον οποίο τον φοβέριζε η μητέρα του για να πάει νωρίς για ύπνο. Και πράγματι, μόλις αποχωρούσαν από το γραφείο του πατέρα, όπου συνήθιζαν να περνούν τα βράδια, άκουγαν το βαρύ, αργό βήμα ενός επισκέπτη στην σκάλα. Τα υπόκωφα βήματα κι ο θόρυβος ακούγονταν ιδιαίτερα φρικτά, και κάθε βράδυ που ο Ναθαναήλ άκουγε τριξίματα στην σκάλα έτρεμε από φόβο στο κρεβάτι του. Αυτός πρέπει να ήταν ο Σάντμαν που εισέβαλε στο σπιτικό τους!

Ο Ναθαναήλ συνεχίζει την εξιστόρησή του περιγράφοντας πως η μητέρα του τον καθησύχασε όταν την ρώτησε σχετικά με τον Σάντμαν: ήταν μόνο ένα φανταστικό πρόσωπο κι εννοούσε πως τους είχε ρίξει άμμο στα μάτια και δεν μπορούσαν να τα κρατήσουν πια ανοικτά, γι' αυτό ήταν ώρα να πάνε αμέσως για ύπνο. Όταν ρώτησε και την γριά παραμάνα τους, εκείνη του είπε: «Δηλαδή, μικρό μου, θέλεις να πεις πώς δεν ξέρεις ; Είναι ένας κακός που επισκέπτεται όσα παιδιά δεν θέλουν να πάνε για ύπνο, ρίχνει φούχτες άμμου στα μάτια τους και όταν τα ματωμένα μάτια βγουν έξω από το κεφάλι, τα ρίχνει στο σάκο του και τα πάει να τα φάνε τα δικά του παιδιά, που έχουν την φωλιά τους στο μισοφέγγαρο και έχουν γαμψό ράμφος για να τσιμπολογούν τα μάτια των άτακτων παιδιών». Αυτή η

περιγραφή φόβισε ακόμη περισσότερο τον μικρό Ναθαναήλ, με αποτέλεσμα ο Σάντμαν να παραμείνει γι' αυτόν μια φοβερή μορφή ενώ «ανατριχίλα και φρίκη τον κυρίευε μόλις τον άκουγε όχι μόνο να ανεβαίνει την σκάλα αλλά και ν' ανοίγει με φόρα την πόρτα του γραφείου του πατέρα του».

Έτσι, θα αποφασίσει να ανακαλύψει ποιός ήταν αυτός ο Σάντμαν, να τον αντικρίσει με τα ίδια του τα μάτια. Ένα βράδυ λοιπόν, που κρύφτηκε στο γραφείο του πατέρα του και περίμενε, ήταν που αναγνώρισε στο πρόσωπο του επισκέπτη τους τον απεχθή Κοπέλιους. Όταν ο Ναθαναήλ κοίταξε, είδε τον πατέρα του και τον επισκέπτη να είναι σκυμμένοι «πάνω από μία μαγειρική εστία με αναμμένη θράκα» επιδιδόμενοι σε κάποιο αλχημιστικό πείραμα. Ο Κοπέλιους μάλιστα φώναξε: «Χρειαζόμαστε και μάτια, χρειαζόμαστε και μάτια !» (αναφερόμενος, στην πραγματικότητα, στα ''μάτια'' της εστίας), αλλά τότε μια κραυγή φόβου πρόδωσε την κρυψώνα του παιδιού. Ο Κοπέλιους τον άρπαξε και τον φοβέρισε ότι θα του ρίξει στάχτη στα μάτια, για να μάθει να μην κατασκοπεύει, αλλά τελικά παρενέβη ο πατέρας του σώζωντάς τον. Ο μικρός Ναθαναήλ, μην μπορώντας να αντέξει το σοκ, λιποθυμά και μένει για μέρες στο κρεβάτι του άρρωστος.

Στην συνέχεια της επιστολής, ο Ναθαναήλ διηγείται στον Λόταρ πως μια άλλη φορά η επίσκεψη του Κοπέλιους απέβη μοιραία για τον πατέρα του. Μια έκρηξη κατά την διάρκεια των πειραμάτων τον σκότωσε, ενώ ο απεχθής δικηγόρος το έσκασε και δεν ξαναφάνηκε στην πόλη. Στην συνέχεια του έργου, παρόλο που ο Λόταρ κι η αδερφή του, αρραβωνιαστικιά του Ναθαναήλ, η Κλάρα, προσπαθούν να τον συνετίσουν με τις δικές τους επιστολές, επισημαίνοντας ότι τα αποκυήματα της φαντασίας του δεν έχουν καμία σχέση με την πραγματικότητα, ο Ναθαναήλ δείχνει πεπεισμένος ότι ανακάλυψε τον παλιό του εχθρό και δηλώνει πως θέλει να πάρει εκδίκηση.

Έπειτα από τις επιστολές, τον λόγο παίρνει ο αφηγητής για να μας δώσει την συνέχεια της ιστορίας. Ο Ναθαναήλ κάνει ένα σύντομο ταξίδι στο πατρικό του σπίτι. Παρόλο που έχει τελικά παραδεχθεί πως Κόπολα και Κοπέλιους μάλλον δεν είναι το ίδιο πρόσωπο, το ξύπνημα των παιδικών του αναμνήσεων έχει αυξήσει τα μυστικιστικά του ενδιαφέροντα και την πίστη του στην ύπαρξη αόρατων επιρροών, που αιωρούνται από πάνω του και προσπαθούν να καθορίσουν την μοίρα του. Επιχειρεί να πείσει για όλα αυτά και την αγαπημένη του Κλάρα, η οποία όμως τον απωθεί συνεχώς και προσπαθεί να τον συνετίσει.

Όταν θα επιστρέψει στο φοιτητικό του διαμέρισμα θα το βρει καμένο από μια πυρκαγιά που ξεκίνησε από το φαρμακείο του πρώτου ορόφου. Ευτυχώς, όμως, μερικοί φίλοι είχαν μεταφέρει τα πράγματά του σε ένα νέο διαμέρισμα, απέναντι από το σπίτι του καθηγητή Σπαλαντσάνι, κι ο Ναθαναήλ εγκαθίσταται εκεί. Μερικές μέρες αργότερα θα ξαναδεχθεί την επίσκεψη του πλανόδιου πωλητή Κόπολα, κι ενώ αυτή την φορά ο Ναθαναήλ θα αδιαφορήσει, εκείνος θα επιμείνει: «Έχω και μάτια, όμορφα μάτια» (αναφερόμενος στα γυαλιά και τα κιάλια, που θέλει να του πουλήσει). Τελικά, ο Ναθαναήλ θα αγοράσει ένα ζευγάρι κιάλια τσέπης για να τον ξεφορτωθεί, και ρίχνοντας μια ματιά από το παράθυρο για να τα ελέγξει, θα μαγευτεί από το θέαμα που θα αντικρίσει. Από το παράθυρο

του νέου του διαμερίσματος μπορεί να διακρίνει την κόρη του καθηγητή Σπαλαντσάνι, την Ολυμπία, που κάθεται συνεχώς στο δωμάτιό της και μοιάζει να κοιτά προς το κενό. Ασάλευτη κι αινιγματικά σιωπηλή, η Ολυμπία θα ξυπνήσει στον νεαρό Ναθαναήλ το κεραυνοβόλο πάθος.

Έπειτα, στον χορό που θα διοργανώσει ο καθηγητής για να συστήσει την κόρη του στην τοπική κοινωνία, ο Ναθαναήλ θα ξελογιαστεί για τα καλά μαζί της. Μέσα στον ενθουσιασμό του δεν παρατηρεί ότι είναι ο μοναδικός που τολμά να της ζητήσει να χορέψουν, ενώ κατά την διάρκεια αυτού του χορού φουντώνει μέσα του για τα καλά η ''χαρά του έρωτα'', ένα συναίσθημα που θα ενισχυθεί ακόμη περισσότερο από τις μετέπειτα συναντήσεις τους. Ένας φίλος του, ο Ζίγκμουντ, θα προσπαθήσει να τον λογικέψει: «Είναι περίεργο που οι περισσότεροι από μας έχουμε την ίδια γνώμη για την Ολυμπία, την βρίσκουμε άκαμπτη και χωρίς ψυχή, το κορμί και το πρόσωπό της είναι αρμονικά αλλά το βήμα της είναι περίεργα μετρημένο και κάθε κίνησή της σαν αποτέλεσμα κουρδισμένου μηχανισμού». Ο Ναθαναήλ θα θυμώσει με αυτά τα λόγια, θα κατηγορήσει τους φίλους του για ψυχρούς και πεζούς, και θα ισχυριστεί πως μόνο μια ποιητική ψυχή μπορεί να ανοιχτεί σε μια άλλη που έχει την ίδια διάρθωση, κι έτσι μόνο αυτός βρήκε πρόσβαση στο ερωτικό της βλέμμα.

Πεπεισμένος πλέον για τον μεγάλο του έρωτα, ο Ναθαναήλ αποφασίζει να παντρευτεί την Ολυμπία και πηγαίνει στο σπίτι του καθηγητή για να της κάνει την πρόταση γάμου. Αλίμονο όμως ! Εκεί θα βρεθεί μπροστά σε έναν καβγά του καθηγητή Σπαλαντσάνι με τον οπτικό Κόπολα. Οι δύο άντρες τσακώνονται για την Ολυμπία, και μόνο τότε ο Ναθαναήλ θα καταλάβει την αλήθεια: εκείνη δεν είναι παρά μια ξύλινη κούκλα, ένα αυτόματο ανδρείκελο, ένα μηχάνημα τεχνητό, και η αντιπαράθεση μεταξύ Κόπολα και καθηγητή γίνεται για τα εύσημα της κατασκευής. Η διαμάχη θα λήξει με τον Κόπολα να αρπάζει την κούκλα και να χτυπά τον καθηγητή με αυτήν, αφήνοντας πίσω του μόνο τα μηχανικά μάτια που είχε κατασκευάσει. Ο Σπαλαντσάνι θα κοιτάξει τον Ναθαναήλ και θα του φωνάξει: «ο Κοπέλιους... ο Κοπέλιους μου άρπαξε την καλύτερη μηχανή μου, είκοσι χρόνια δούλευα γι΄ αυτήν, πήγαινε να τον πιάσεις... να, πάρε και τα μάτια!». Αλλά μόλις τα γυάλινα μάτια της Ολυμπίας, βουτηγμένα στο αίμα, φτάσουν στα χέρια του Ναθαναήλ, εκείνος θα χάσει τα λογικά του. Πετάγεται μαινόμενος, αρπάζει τον καθηγητή από το λαρύγγι, φωνάζει ασυνάρτητα λόγια, και τελικά τον συλλαμβάνουν και τον κλείνουν στο τρελοκομείο.

Στο τελευταίο μέρος της ιστορίας, βρίσκουμε τον Ναθαναήλ, αρκετά χρόνια αργότερα, να έχει θεραπευτεί και να έχει επιστρέψει στην αρραβωνιαστικιά του, την Κλάρα. Όταν όμως σε κάποιον περίπατό τους επισκέπτονται κάποιον πύργο και ανεβαίνουν στην κορυφή του για να δουν την θέα, ο Ναθαναήλ ανακαλύπτει πως έχει ακόμη στην τσέπη του τα κιάλια που είχε αγοράσει. Κοιτάζει με αυτά τον δρόμο από κάτω, έπειτα ρίχνει μια ματιά στην Κλάρα, και η παρανοϊκή του κρίση εκδηλώνεται και πάλι. Χάνει τα λογικά του κι αρχίζει να φωνάζει αλαφιασμένος. Ο αδερφός της Κλάρας και παλιός του φίλος, ο Λόταρ, ακούει τις κραυγές και σπεύδει στον πύργο να βοηθήσει, ενώ κόσμος συρρέει στον περίβολο του πύργου, με τον δικηγόρο Κοπέλιους διακρίνεται επίσης ανάμεσά τους. «Μην μπαίνετε στον κόπο, θα κατέβει μοναχός του», λέει ειρωνικά. Και πράγματι, ο Ναθαναήλ

σταματά, αντιλαμβάνεται την παρουσία του και ρίχνεται στο κενό με μια διαπεραστική κραυγή. Κι ενώ κείτεται νεκρός στο λιθόστρωτο με διαλυμένο το κεφάλι, ο Κοπέλιους χάνεται μέσα στο πλήθος...

Μια ανάλυση του έργου

Ο ''Σάντμαν'' είναι από εκείνα τα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας που κατεξοχήν διαπνέονται από μια απροσδιόριστη ανησυχία ανάμικτη με φόβο, από μία ιδιαίτερη απόχρωση του τρομακτικού, κάτι που συγγενεύει με το αλλόκοτο, το απόκοσμο, το δυσοίωνο, το φρικιαστικό και το φρικώδες. Πολλοί ήταν εκείνοι που επιχείρησαν να ανιχνεύσουν τον εννοιολογικό πυρήνα αυτού του αισθήματος του ανοίκειου και του τρόμου. Με ποιόν τρόπο κι αναμιγνύοντας ποιά στοιχεία καταφέρνει ο Ε.Τ.Α. Χόφμαν να ελευθερώσει κάτι τέτοιο προς τους αναγνώστες του ;

Καταρχήν, η αίσθηση του ανοίκειου και του τρομακτικού συνδέεται άμεσα με την θρυλική μορφή του Σάντμαν. Αυτό είναι το στοιχείο που έδωσε τον τίτλο στην ιστορία, που φαίνεται να βρίσκεται στο επίκεντρο της αφήγησης κάθε στιγμή και που επανέρχεται σταθερά στα κρίσιμα σημεία της. Ο μύθος του Σάντμαν ανήκει στο είδος των σκοτεινών παραμυθιών, που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, αποτελώντας τμήμα εκείνης της λαογραφικής παράδοσης που ακολουθεί την ανθρωπότητα από την αυγή της. Έτσι, χρειάζεται να πάμε αρκετά πίσω, στις απαρχές, και να θυμηθούμε πως ο κοσμικός τρόμος εμφανίζεται ως συστατικό των λαϊκών παραδόσεων και αποκρυσταλλώνεται στα αρχαία τραγούδια, στους μύθους και στα χρονικά. Από αυτό το υπόβαθρο είναι που ξεπήδησαν αργότερα οι μάγοι κι οι αλχημιστές, καθώς κι ένα μεγάλο μέρος της δυτικής παράδοσης του μεταφυσικού, που διατηρούσε μόνιμα παρούσα την υποψία της κρυφής ύπαρξης φρικτών αιρέσεων οι οποίες συνήθιζαν να επιδίδονται σε ανομολόγητες νυχτερινές τελετές. Σε αυτό το γόνιμο έδαφος αναπτύχθηκαν τύποι και χαρακτήρες σπουδαίων θρύλων, που δεν άργησαν να περάσουν και στην λογοτεχνία του υπερφυσικού, περισσότερο ή λιγότερο μεταμφιεσμένοι ή αλλοιωμένοι από την συγγραφική τεχνική.

Έπειτα, ο μύθος του Σάντμαν δεν θα μπορούσε να αφήσει αδιάφορο τον μικρό Ναθαναήλ, ο οποίος φαίνεται να χαρακτηρίζεται από ζωηρή φαντασία και αυθόρμητη συναισθηματική συμπεριφορά. Ο Ναθαναήλ, με την ευαίσθητη αντιληπτικότητα και την έμφυτη περιέργεια, δίνει πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις στην ιστορία του Σάντμαν και την χρωματίζει με πολύ εντονότερα χρώματα από ένα απλό παιδικό παραμύθι. Όπως εξομολογείται στο ίδιο το κείμενο :

«Ο Σάντμαν με είχε βάλει στην τροχιά του παράξενου, της περιπέτειας που τόσο εύκολα φωλιάζει στην παιδική ψυχή. Τίποτα δεν μου άρεσε περισσότερο από το να ακούω ή να διαβάζω τρομαχτικές ιστορίες με στοιχειά, μάγισσες, νάνους, κτλ. Αλλά υπεράνω όλων ήταν πάντοτε ο Σάντμαν, που με κιμωλία ή κάρβουνο του έδινα τις πιο παράξενες κι απωθητικές μορφές και τον ζωγράφιζα παντού, σε τραπέζια, ντουλάπες και τοίχους... Μαζί με την περιέργεια μεγάλωνε και το θάρρος να γνωρίσω επιτέλους αυτόν τον Σάντμαν».

Έτσι, θα έρθει η στιγμή όπου ο Ναθαναήλ θα ''γνωρίσει'' τον Σάντμαν. Στην αρχή αντιλαμβάνεται τα σημάδια της παρουσίας του, τους περίεργους νυχτερινούς ήχους, τα αργά βήματα στην σκάλα, την υποψία της σκοτεινής παρουσίας του στο γραφείο του πατέρα – είναι κάτι που έχει σχέση με το σκοτάδι του σπιτιού, λες και γίνεται κάτι το ψυθιριστό, το απόκρυφο. Όταν αποφασίζει να κρυφτεί μέσα στην ντουλάπα, θα αναγνωρίσει τον Σάντμαν στην μορφή του συνεργάτη του πατέρα του στα παράξενα αλχημιστικά τους πειράματα, κι όταν θα τον ανακαλύψουν στην κρυψώνα του, η απεχθής μορφή αυτού του ανθρώπου θα απειλήσει να του κάψει τα μάτια.

Είναι αξιοθαύμαστο πως, με τον τρόπο αυτό, μεθοδικά, ο Χόφμαν μας δείχνει πως ο μύθος του Σάντμαν αποκτά για τον Ναθαναήλ ερείσματα στην πραγματική ζωή. Το πόσο σημαντικό είναι αυτό για την ψυχική ζωή του Ναθαναήλ φαίνεται από το ότι πέφτει άρρωστος στο κρεβάτι του για πολλές μέρες και από το ότι, με το που συναντά μια παρόμοια μορφή πολλά χρόνια αργότερα, η παλιά ανάμνηση αναβιώνει αμέσως κι από τότε συνεχίζει να τον κατατρώει. Με τον Κοπέλιους να τον απειλεί με την στάχτη και τον πωλητή Κόπολα να τον πλησιάζει πουλώντας του ''μάτια'', ο μύθος του Σάντμαν δένει γερά μέσα του και στην συνέχεια παρακολουθούμε την αφύπνιση ενός παιδικού φόβου και το αίσθημα της ανησυχίας που προκύπτει, όχι από κάτι νέο ή ξένο αλλά από κάτι από παλιά γνωστό, που είχε ωστόσο απλώς απωθηθεί. Ταυτόχρονα, καταλύεται το όριο φαντασίας και πραγματικότητας, καθώς κάτι που προηγουμένως θεωρούνταν φανταστικό εμφανίζεται μπροστά του ως πραγματικό, καθώς ένα σύμβολο αναλαμβάνει πλήρως τον ρόλο και την σημασία του συμβολιζομένου. Η αφύπνιση του ''ένοχου μυστικού'' που επανέρχεται και το μπέρδεμα μεταξύ του τί είναι πραγματικό και τί όχι, είναι η αρχή της διαταραχής, του αλλόκοτου και του τρόμου, για τον Ναθαναήλ.

Η αρραβωνιαστικιά του Ναθαναήλ, η Κλάρα (όνομα που παραπέμπει στην φύση), είναι το πρόσωπο που επιχειρεί γι' αυτόν την σύνδεση με την πραγματικότητα, καθώς την βλέπουμε να αρνείται να ακολουθήσει τις μυστικιστικές του διαθέσεις και να προσπαθεί να ξεσκεπάσει τα αποκυήματα της φαντασίας του. Με την επιστολή της προς τον Ναθαναήλ προσπαθεί να διαλύσει τις εμμονές του και να τον πείσει πως δεν έχει τίποτα να φοβάται – ένα απόσπασμα όπου ο Χόφμαν μας φανερώνεται ως ένας διεισδυτικός γνώστης της ανθρώπινης ψυχολογίας:

«Αν υπάρχει κάποια σκοτεινή δύναμη, που από πραγματική έχθρα ρίχνει μέσα μας πετονιά για να μας πιάσει και να μας σύρει σ' ένα επικίνδυνο, καταστροφικό δρόμο, που μόνοι μας δεν θα τον διαβαίναμε ποτέ, αν υπάρχει μια τέτοια δύναμη, πρέπει να διαμορφωθεί μέσα μας όπως κι εμείς διαμορφώνουμε τον εαυτό μας, να γίνει ο εαυτός μας... Αν το μυαλό μας είναι αρκετά σταθερό και δυναμωμένο από μία ανέφελη ζωή, ώστε να αντιληφθεί την ξένη κι εχθρική επιρροή ως τέτοια, και να μπορέσουμε να ακολουθήσουμε με ήρεμο βήμα τον δρόμο που μας υποδεικνύουν η κλίση και το επάγγελμά μας, τότε αυτή η δύναμη θα χαθεί στον μάταιο αγώνα της να γίνει ο καθρέπτης μας... παραδινόμαστε μόνοι μας σ' αυτή την σκοτεινή φυσική δύναμη, συχνά εμείς οι ίδιοι βάζουμε μέσα μας κάποιες ξένες για μας μορφές, που ο έξω κόσμος έριξε στην στράτα μας, δίνοντας έτσι μόνοι μας

το έναυσμα στο πνεύμα που απατηλά πιστεύουμε ότι μιλά μέσα από εκείνη την μορφή... Είναι ένα φάντασμα του ίδιου μας του Εγώ... αντιλαμβάνεσαι, Ναθαναήλ, καρδούλα μου...»

Όμως, ο Ναθαναήλ απογοητεύεται από τις νουθεσίες της αρραβωνιαστικιάς του, τις εκλαμβάνει ως απόρριψη και απομακρύνεται ψυχικά και συναισθηματικά από εκείνη. Η διάθεσή του να διατηρήσει ζωντανό τον μύθο του Σάντμαν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σημάδι της καθήλωσής του στους φόβους της παιδικής του ηλικίας, μια προσπάθεια να προστατέψει τον φανταστικό του μικρόκοσμο, παραμένοντας στην περιοχή της γοητείας και του ανατριχιαστικού. Το μόνο που καταφέρνει, όπως θα φανεί από την εξέλιξη του έργου, είναι να ανακυκλώνει το παιδικό του τραύμα και να αναστέλλει την επούλωσή του.

Με τα κιάλια που θα αγοράσει τελικά από τον πωλητή Κόπολα, ο Ναθαναήλ θα κοιτάξει έξω από το παράθυρό του, προς το σπίτι του καθηγητή Σπαλαντσάνι. Ο τρόπος με τον οποίο θα ''δει'', απόρροια της ψυχολογικής του διάθεσης, θα καθορίσει και το μέλλον του. «Ο Ναθαναήλ παρατήρησε για πρώτη φορά το καλοσχηματισμένο πρόσωπο της Ολυμπίας. Μόνο τα μάτια της του φάνηκαν παράξενα: ήταν απλανή και πεθαμένα. Αλλά νετάροντας την εικόνα πίστεψε πως είδε στα μάτια της Ολυμπίας να ανατέλλουν υγρές φεγγαραχτίδες. Ήταν σαν μόλις τώρα να έπαιρνε μπρος η όραση. Η φλόγα στο πρόσωπο γινόταν όλο και πιο ζωντανή. Ο Ναθαναήλ στεκόταν μαρμαρωμένος στο παράθυρο κοιτάζοντας διαρκώς την ουράνια ομορφιά της Ολυμπίας».

Στο πρώτο στάδιο της γνωριμίας Ναθαναήλ-Ολυμπίας (όνομα που παραπέμπει στα ουράνια), έρχεται στην επιφάνεια ο ενθουσιασμός, η απεριόριστη δυνατότητα των ενδεχομένων που πλέκει η φαντασία του κι η προσμονή. Στην θέα της σιωπηλής κούκλας, πιστεύει ότι ανακαλύπτει το άλλο του μισό, ενώ στην ουσία αντικρίζει τον εαυτό του. Ας παρατηρήσουμε ότι, στην παιδική ηλικία του Ναθαναήλ, ο πατέρας του με τον Κοπέλιους αναπαριστούν την πατρική εικόνα σε δύο αντιθέσεις, ενώ στην ιστορία του μεταγενέστερου βίου του ο καθηγητής Σπαλαντσάνι κι ο οπτικός Κόπολα αντιστοιχούν στο πατρικό δίδυμο της Ολυμπίας, αφού φαίνεται να την κατασκεύασαν μαζί και την διεκδικούν από κοινού στο τέλος. Έτσι, η μηχανική κούκλα εμφανίζεται ως η υλοποίηση της θηλυκής όψης του Ναθαναήλ, σαν να είναι ο ένας το ψυχολογικό κάτοπτρο για τον άλλο – και οι δύο το ίδιο αθώοι και παθητικοί, με ένα αμφίσημο πατρικό δίδυμο να καθορίζει την ψυχοσύνθεσή τους. Ο παράλογος, σχεδόν ψυχαναγκαστικός έρωτας του Ναθαναήλ για την Ολυμπία, που θα μπορούσε κανείς να τον αποκαλέσει ουτοπικό, φαίνεται να προέρχεται από την κυριαρχία αυτού του ασυνείδητου κοινού αισθήματος.

Τελικά, μόνο όταν θα βρεθεί μπροστά στον καβγά Σπαλαντσάνι και Κόπολα, ο Ναθαναήλ αντιλαμβάνεται την σύγχυση της φαντασίας με την πραγματικότητα και χάνει το έδαφος κάτω από τα πόδια του. Ο τρόμος του γιγαντώνεται, συνειδητοποιώντας ότι τα μάτια του τού δημιούργησαν την ψευδαίσθηση της αντικειμενικότητας, και ενισχύεται από την ανάσυρση του παιδικού του τραύματος. Δεν θέλει να χάσει το μοναδικό άτομο στο οποίο πρόβαλε το Εγώ του κι έγινε πλήρως αποδεκτός, κι

όμως όλα όσα έχει επιθυμήσει, επιδιώξει, δικαιολογήσει, φανταστεί, διαλύονται μπροστά στην εικόνα του ανδρείκελου. Ο Ναθαναήλ συγκλονίζεται συθέμελα με την αποκάλυψη, επειδή το σοκ τον αγγίζει βαθύτερα, σε επίπεδο υπαρξιακό, γεγονός που τον οδηγεί στο φρενοκομείο.

Όταν μετά την κρίση επιστρέψει στην Κλάρα, δείχνει να έχει ξεπεράσει τις όποιες φαντασιώσεις. Στην πραγματικότητα όμως δεν έχει ξεχάσει το παιδικό του τραύμα, απλά το έχει θάψει βαθιά μέσα του, κι έτσι αρκεί η εμφάνιση ενός αντικειμένου (''τα μάτια'') κι η εικόνα του Κόπολα-Κοπέλιους από το βάθος, για να έρθει στην επιφάνεια η θρυμματισμένη του προσωπικότητα.

Ο Χόφμαν ρίχνει την αυλαία του έργου με τα λόγια : «Τελικά η Κλάρα βρήκε την οικογενειακή γαλήνη που άρμοζε στην καθάρια και εύθυμη ύπαρξή της και που ο εσωτερικά διχασμένος Ναθαναήλ δεν θα μπορούσε να της προσφέρει ποτέ».

Καταλήγοντας, λοιπόν, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ολόκληρο τον ''Σάντμαν'' του Χόφμαν ως ένα ιδιοφυές σχόλιο πάνω στον εσωτερικά διχασμένο άνθρωπο.

Καταρχήν, σε πολιτιστικό επίπεδο: η αίσθηση του παράξενου και του τρομακτικού δημιουργείται στον ''Σάντμαν'' από τις πεποιθήσεις που ο σύγχρονος άνθρωπος έχει απορρίψει, τις οποίες όμως στην συνέχεια βρίσκει μπροστά του. Οι πρόγονοί μας θεωρούσαν υπαρκτές αυτές τις δυνατότητες και ήταν πεπεισμένοι για την αλήθεια αυτών των διεργασιών. Σήμερα, παρόλο που φαινομενικά έχουμε ξεπεράσει έναν τέτοιο τρόπο σκέψης και τον έχουμε αντικαταστήσει με έναν πλήρη ορθολογισμό, διατηρούμε συχνά μια αβεβαιότητα για τις νέες πεποιθήσεις μας, ενώ οι παλιές υπάρχουν ακόμη μέσα μας και παραμονεύουν, έτοιμες να αδράξουν την πρώτη ευκαιρία που θα τις επιβεβαιώσει. Έτσι, ο σύγχρονος άνθρωπος δεν μπορεί παρά να ανακαλύψει μια ''ιδεολογική παραφωνία'' στην συγκρότηση της υποκειμενικότητάς του. Εκεί που πίστευε πως ήταν ολωσδιόλου συγκροτημένος ως υποκείμενο μιας νεωτερικής ιδεολογίας, έξαφνα βρίσκει μέσα του ισχυρά προ-νεωτερικά ιδεολογικά στοιχεία. Αυτή η ''ιδεολογική παραφωνία'' είναι η έκφραση ενός δικού μας μύχιου μυστικού, που ξεμυτίζει στιγμιαία απρόσκλητο στην επιφάνεια κι αναστατώνει την αταραξία της ιδεολογικής και ορθολογικής μας συνείδησης.

Έπειτα, σε ατομικό επίπεδο: κάτω από το κατώφλι του συνειδητού, τα πάντα αναμοχλεύονται με μεγάλη ζωντάνια. Γιατί εκεί βρίσκεται η μήτρα μιας μυθοπλαστικής φαντασίας, που έχουμε συνηθίσει να υποτιμούμε. Παρόλο που αυτή η φαντασία είναι παντού παρούσα, δεν είναι μόνο απαγορευτική από την σύγχρονη ''λογοκρισία'' αλλά κι αντικείμενο τρόμου ή χλευασμού, γι' αυτό έχουμε τόσο έντονη την εντύπωση ότι το να αφεθεί κανείς σ' ένα αβέβαιο μονοπάτι που οδηγεί στα σκοτεινά εκείνα βάθη είναι ένα επικίνδυνο πείραμα ή μια αμφίβολη περιπέτεια. Στην πραγματικότητα όμως είναι ένα εξερευνητικό ταξίδι στον άλλο ''πόλο'' του κόσμου. Συνήθως, σε ορισμένες περίεργες στιγμές μας, παρατηρούμε έκπληκτοι τις εικόνες που ελλοχεύουν στο ασυνείδητο να αναδύονται αλλά το μόνο που κάνουμε είναι να απορούμε γι' αυτές. Δεν κάνουμε τον κόπο να τις κατανοήσουμε,

πολύ περισσότερο να βγάλουμε ηθικά συμπεράσματα από αυτές, κι αυτή η αδιαφορία μας είναι που φέρνει στο προσκήνιο την αρνητική επίδραση του ασυνειδήτου. Έτσι, όσο δεν μπαίνουμε στον κόπο να τις κατανοήσουμε και όσο αποφύγουμε την ηθική ευθύνη που επιφέρουν, στερούμε τον εαυτό μας από την ολοκλήρωσή του κι επιβάλλουμε ένα οδυνηρό κερματισμό στην ζωή μας.

Τέλος, εκείνο το χαρακτηριστικό που βλέπουμε να διαπερνά ολόκληρο το έργο του Χόφμαν είναι το ζήτημα της οπτικής γωνίας, της συγκεκριμένης ματιάς πάνω στα πράγματα – γι' αυτό και επανέρχεται τόσο επίμονα το σύμβολο των ''ματιών''. Ο Χόφμαν φαίνεται να προτείνει πως το φανταστικό για να εμφανιστεί δανείζεται τις όψεις της ψυχικής πραγματικότητας και αποτελεί αντικείμενο εκείνου του βλέμματος που είναι προικισμένο με μια διπλή λειτουργία: ν' αποκρυπτογραφεί τα μυστικά τόσο του εξωτερικού όσο και του εσωτερικού χώρου. Πρόκειται δηλαδή για εκείνη την αόριστη πρόσληψη του αιθέριου κόσμου που μας περιβάλλει και που δεν μπορούμε να τον ανακαλύψουμε αν δεν περάσουμε πρώτα σε συνθήκες μιας ιδιαίτερης όρασης.

Ο Αμμάνθρωπος είναι ένας μπαμπούλας για τα μάτια των παιδιών, τα μάτια του μικρού Ναθαναήλ θα κινδυνέψουν από την αναμμένη εστία, ο μεσόκοπος πωλητής, που θα του ξυπνήσει τις παλιές του φοβίες, θα του πουλήσει όμορφα κιάλια για τα μάτια του, και τα μάτια της μηχανικής κούκλας Ουρανίας είναι το μόνο φρικτό απομεινάρι στα χέρια του Ναθαναήλ. Μέσα από αυτόν τον ευφυή συμβολισμό διαπιστώνουμε ότι το βλέμμα του ήρωα ορίζεται από την ικανότητά του να διχάζεται ανάμεσα στο «σαρκικό μάτι» ως όργανο της εξωτερικής όρασης και το «μάτι της ψυχής» που είναι ικανό να αντιλαμβάνεται τα εσωτερικά οράματα. Και είναι αυτό το χάρισμα της διττής ενόρασης που εμπλουτίζει το πραγματικό με τη διάσταση του φαντασιακού, με την έννοια μιας αναπαράστασης που αποκαλύπτει την ευλογοφάνειά της σ' έναν χώρο ανοιχτό στην επικοινωνία μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού. Κι έτσι, για ακόμη μια φορά, το φανταστικό δεν ταυτίζεται με το μη πραγματικό αλλά φαίνεται να αποτελεί μέρος ενός κόσμου που περιλαμβάνει και τις ψυχικές εντυπώσεις της ανθρωπότητας.

Εν τέλει, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στον ''Σάντμαν'' του Ε.Τ.Α. Χόφμαν αποτυπώνεται ολόκληρη η ρομαντική κοσμοθέαση, που προσωποποιείται από τον ευαίσθητο Ναθαναήλ, ένα άτομο που δίνει προτεραιότητα στον συναισθηματισμό και την φαντασία, ενώ ο προσωπικός μύθος του έργου συνοψίζεται στον εσωτερικό αγώνα ανάμεσα στην καλλιτεχνική-πνευματική φύση και την πραγματιστική.

<u>Βιβλιογραφία</u>

1. Ε.Τ.Α. Χόφμαν, Πριγκίπισσα Μπαρμπίλα, εκδόσεις Οδυσσέας
2. Χ.Φ. Λάβκραφτ, Υπερφυσικός τρόμος στην λογοτεχνία, εκδόσεις Αίολος
3. Θεόφιλος Γκωτιέ, Άρρια Μαρκέλα και άλλα φανταστικά διηγήματα, εκδόσεις Άγρα
4. Σίγκουμντ Φρόιντ, Το Ανοίκειο, εκδόσεις Πλέθρον
5. Καρλ Γιούνγκ, Αναμνήσεις-Σκέψεις-Όνειρα, εκδόσεις Σπαγειρία